

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

ARKEOLOJİ
ESKİ ANADOLU UYGARLIKLARI
ARKAİK DÖNEMDE ANADOLU

Doç. Dr. Erhan ÖZTEPE

2009
ANKARA

1.7. Arkaik Dönemde Anadolu

Anahtar Kelimeler: Arkaik Dönemde Anadolu Tarihi.

Arkaik kelimesi bir uygarlığın gelişmesindeki “erken dönem” ya da “eski” olarak tanımlanabilir. Arkaik kavramı genel olarak Yunanistan, Ege Adaları ve Batı Anadolu kıyısında kurulmuş kültürler için kullanılmaktadır. Bu dönem kendi içinde üç evreye ayrılır: Erken Arkaik (MÖ. 650-600), Orta Arkaik (MÖ. 600-545) ve Geç Arkaik (MÖ. 545-480). Arkaik dönemin başlangıcında öncelikle İonia bölgesinde krallık kavramının ortadan kalktığı görülür. Bunun yerine aristokratik yönetimler işbaşına geçmiştir. Arkaik dönemi ile birlikte şehir devletlerinde yönetsel bir düzen oluşturulmuştur. Tarım alanında elde edilen zenginlikle zengin sınıf ile köylü sınıfı arasındaki ekonomik farklılıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Kolonizasyon hareketi sonucu üretimdeki artışa işçilerin yanında köleler de katkı sağlamışlardır. Bir yandan zengin sınıfın varlığı söz konusuyken diğer taraftan köylü, tüccar, zanaatkâr ve işçilerden oluşan orta sınıf bulunmaktadır. Bu iki sınıf arasındaki mücadele sonucunda hukuki düzenlemeler isteği ortaya konulmuştur. Zamanla aristokratik yönetimlerin yetkilerinin daraltılarak demokratik bir düzene doğru gidiş başlamıştır. Siyaset ve kültür bakımından ilerlemiş olan İonia’da aristokratik yönetim ile demokratik rejim arasındaki yeni bir yönetim biçimi olan “*Tiranlık*” ortaya çıkmıştır. Tiranlık özellikle İonia’da yayılımcı bir politika izleyen Lidya Krallığı tehdidi karşısında yönetimin ve ordunun idaresinin güçlü bir liderin bünyesinde toplanması kaygısının bir sonucu gibi de düşünülebilir.

Herodotos’un bize bildirdiğine göre ilk kez sikke basımı Lydialılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Ephesos Artemis Tapınağı’nın temelleri arasında gün ışığına çıkan altın gümüş karışımı olan elektron sikkeler bilinen en erken sikkelerdendir. Yapılan incelemeler ilk sikkelerin MÖ 650-600 yılları arasında basılmış olduklarını göstermiştir.

MÖ. 7. yüzyılın başlarındaki Kimmer istilasıyla ve buna bağlı savaşlar yaklaşık olarak yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. MÖ. 612’de Assur Krallığının yıkılmasıyla Kilikya Krallığı ortaya çıkmıştır.

MÖ. 547 yılında Pers Kralı II. Kyros’un Lydia Kralı Kroisos’u yenmesinin ardından Persler tarafından Sardeis’in ele geçirilmesi ile Lydia Krallığı tarihe karışmıştır. Sardeis’in düşmesinin ardından kısa bir süre sonra Batı Anadolu kentleri Pers komutaları Mazares ve Harpagos tarafından Pers egemenliği altına sokulmuştur. Perslerin Anadolu’yu ele geçirdikten sonra bu toprakları *Satraplık* olarak adlandırılan iki yönetim merkezine böldükleri bilinmektedir. İki satraplık merkezinden biri Satrap Katpatuka’nın yönetimindeki Manyas gölü kıyısındaki Ergili yakınındaki Daskyleion, diğeri ise Satrap Sparda’nın yönetimindeki Sardeis’dir. Batı Anadolu kentlerinin Pers egemenliğine girmesinden sonra Sardeis’ten başlayan tüm Anadolu’yu geçerek Dicle ırmağına ve oradan da Susa’ya kadar ulaşan “*Kral Yolu*” ile Anadolu Pers ülkesine bağlanmış ve ticaret hız kazanmıştır. Pers Kralı I.Dareios zamanında basılan altın sikke Dareikos ticarete büyük bir öneme sahip olmuştur. Ticaret ve sosyal alandaki değişimlerin yanında Pers egemenliği altında Anadolu’da satrapların kendi aralarında ya da şehirlerle satraplar arasında çeşitli sorunlar ve güçlü mücadeleler de devam etmiştir. Tiranlar Histiasios ve Aristagoras Miletos’u Perslere karşı başkaldırı hareketi olan “İonia Ayaklanması” (MÖ 499-494) lideri yapmışlardır. Miletos önderliğinde Perslere karşı yürütölen mücadelede MÖ 498’e

kadar başarı elde edilse de bu ayaklanma MÖ 494'de Miletos'un Persler tarafından tamamen tahrip edilmesi ve halkının köle yapılması ile son ermiştir.

Foto.1 Boğa-Aslan Protomu betimlemeli elektron stater, Miletos, MÖ 620-580
(E.Akurgal, *Griechische und römische Kunst in der Türkei*, 1987, Taf.83d)

Kaynak:

Akurgal,E., *Anadolu Uygarlıkları* (1987)

Akurgal, E., *Griechische und römische Kunst in der Türkei* (1987)

Herodot Tarihi (çev.M.Ökmen-A.Erhat) 1983

Müfid Mansel, A., *Ege ve Yunan Tarihi* (1988)

Schwertheim, E., *Kleinasien in der Antike, Von den Hethitern bis Konstantin* (2005)

Tekin, O., *Eski Yunan Tarihi* (1995)

Tekin, O., *Antik Nüsmistik ve Anadolu* (1992)

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç. Dr. Erhan ÖZTEPE	Prof.Dr. Işın YALÇINKAYA	

1.7.1 Şehirler ve Mimari

Anahtar Kelimeler: Arkaik Dönemde Anadolu'da Şehirler ve Mimari

Arkaik dönem öncesinde şehirler MÖ. 8. ve 7. yüzyıllarda biçimlenmeye başlamış, MÖ. 6. yüzyılda da agora, kutsal alanlar, resmi yapılar gibi temel öğelerine kavuşmuşlardır. Ancak şehir içindeki yapıların yerleştirilmesinde genelde bir sisteme bağlı olunmamakla birlikte Bayraklı'da MÖ 7. ve 6. yüzyıllarda evlerin güney-kuzey veya doğu-batı doğrultulu yerleştirilmiş oldukları görülmektedir. Evlerin yönlendirilmesindeki sistem ile Bayraklı'da kent planının yaklaşık olarak kuzey-güney ve doğu-batı doğrultulu sokakların oluşturduğu ızgara plan tipine yakın olduğu anlaşılmıştır. Ancak gerçek anlamda dama biçimli ve keskin doğrultulu sokak ve caddelerden oluşan ızgara plan tipi MÖ 5. yüzyılın sonuna doğru Hippodamos tarafından Miletos'da uygulanacaktır.

Şehirler Oikist olarak adlandırılan önderler tarafından stratejik ve doğal konum, ekonomik faktörler gibi unsurlar dikkate alınarak kurulmuşlardır. Strabon'un aktardığına göre Ephesos kentini Androklos Karlar ve Leleglerin yanı sıra beraberinde Yunanistan'dan gelen halka birlikte MÖ 1. binin başlangıcında Koressos Dağı (Bülbüldağ) çevresinde kurmuştur. Bununla birlikte kimi zaman kentlerin ilk kuruluşları efsanelere de dayandırılmıştır. Ephesos şehri için önce Delphi'deki Apollon Tapınağı'na gidilmiş buradaki bir biliciden kehanet alınmıştır. Kentin ikinci kez kurulması bu efsaneye dayanmaktadır. Bu kehanete göre kent bir balık ve domuzun işaret edeceği yerde kurulacaktır. Kehanetlerin yanında yeni şehirlerin oluşturulacağı yerin yakınlarında çoğunlukla bölgenin eski sakinleri tarafından kurulmuş bir yerleşim ya da bir kült alanı bulunmaktadır.

Arkaik dönemde Bayraklı'daki beş odalı ve ön avlulu çift megaron bugün için tek çatı altında toplanan en eski çok odalı ev tipidir. Mimaride kullanılan üsluplardan Dor düzeni Yunanistan'da ortaya çıkmış Akdeniz havzasına yayılmıştır. İon düzeni ise Ege Denizinin doğusunda Batı Anadolu kıyılarında ortaya çıkarak geniş bir alana yayılarak kullanılmıştır. Arkaik dönemin başlangıcında Bayraklı'daki Athena Tapınağı mimarisi ve mimari elemanları ile Anadolu'nun batısında ayrıcalıklı bir konuma sahipti. Tapınakta sütunların üzerine oturduğu taştan silindirik altlıklar İon ve Aiol mimarlığına özgü sütun elemanlarıdır. Yine örneklerine Bayraklı ve Phokaia'da rastladığımız mantar biçimli sütun elemanları doğu örneklerinden ilham alınarak üretilmiş olup detayları ile İonia mimarlığındaki İon ve Lesbos kyması gibi mimari süslemelere öncülük etmişlerdir. Bayraklı Athena Tapınağında gün ışığına çıkan dikey volütlü başlıklar-Aiol başlıkları Arkaik dönem mimarisinin özgün mimari elemanlarıdır. Aiol başlıkları Neandria, Larisa, Ainos, Gargara ve Smyrna kentlerinden bilinmektedir. Dikey volütlere sahip Aiol başlıkları volütlerin yataylaştırılması ile İon başlığının oluşumuna öncülük etmiştir.

Dor düzeninin Anadolu'da bilinen ilk ve tek örneği Assos Athena Tapınağıdır. MÖ 525 yıllarına tarihlendirilen tapınağı tasarlayanlar dorik mimariye Anadolu'da ortaya çıkmış olan İon mimarlığının özelliklerden biri olan kabartmalı frizi de ilave ederek özgünlük kazandırmışlardır.

Arkaik dönemde Samos Hera, Ephesos Artemis ve Didyma Apollon tapınakları dönemin bilinen en büyük ionik çift sütun sırasına sahip dipteros plan tipli dini yapılarıdır. Ephesos Artemis Tapınağı 55.10x115 metre boyutları ve 127 sütunu ile Anadolu'nun İon düzenindeki en büyük tapınak yapısıdır. Ephesos Artemis Tapınağının sütunlarından 36 adedinde kabartmalı sütun tamburu-*columna caelatae* kaidenin hemen üzerinde yer almaktaydı. Herodotos'un aktardığına göre Lydia Kralı Kroisos'un Artemis tapınağına pek

çok sütunu armağan etmiştir. Figürlü sütun tamburlarına ait parçalar üzerindeki harflerin birleştirilmesi neticesinde de bu durum arkeolojik olarak belgelenmiştir. Ephesos Artemis Tapınağı dışında kabartmalı sütun tamburlarının kutsal bir yol ile Miletos'a bağlanan Didyma Apollon tapınağında da kullanıldığı bilinmektedir.

Foto.1 Behramkale-Assos Athena Tapınağı MÖ 530

Foto.2 Bayraklı Athena Tapınağı Mantar tipi başlık MÖ 600
(E.Akurgal, Eski İzmir I, *Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı* 1993, Lev.139a)

Kaynak:

Akurgal,E., *Anadolu Uygarlıkları* (1987)

Akurgal, E., *Griechische und römische Kunst in der Türkei* (1987)

Akurgal, E., *Eski İzmir I, Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı* (1993)

Bingöl, O., *Arkeolojik Mimari'de Taş* (2004)

Herodot Tarihi (çev. M.Ökmen-A.Erhat) 1983

Schwertheim, E., *Kleinasien in der Antike, Von den Hethitern bis Konstantin* (2005)

Serdaroğlu, Ü.; *Behramkale Assos* (1995)

Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası*, Geographika: XII-XII-XIV(çev.A.Pekman) 1993

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç. Dr. Erhan ÖZTEPE	Prof.Dr. Işın YALÇINKAYA	

1.7.2 Sanat, Yazı, Dil ve Din

Anahtar Kelimeler: Arkaik Dönemde Anadolu'da Sanat, Din ve Yazı.

MÖ 7.yüzyıl içinde Batı dünyasının Doğu dünyası ile yaşadığı yoğun ticari ve kültürel temas Batı Anadolu'da heykeltıraşlıkta İonia stili denilebilecek bir ekolün ortaya çıkışına katkı sağlamıştır. MÖ. 6. yüzyılın başlangıcında özellikle Ephesos Artemis Tapınağı'nın temelleri arasında gün ışığına çıkarılmış olan fildişinden küçük boyutlu rahip ve rahibe heykelticikleri doğu özelliklerinin yanında İonia'ya özgü özellikleri de yansıtmaktadırlar. Büyük bir kısmı Artemision'da ele geçmiş olan fildişi, bronz ve altından küçük boyutlu heykelticiklerin yanında yaklaşık olarak çağdaşı olan büyük boyutlu heykellerde görülen badem biçimli gözler, tebessüm ifadesi, geniş yüzler, *chiton* ve *himation* türündeki giysilerle zengin elbise kıvrımları İonia tarzını öne çıkan özellikleridir. Dönemin en yaygın heykelleri çoğunlukla çıplak olarak betimlenmiş ayakta duran erkek heykelleri *kuroslar* ve ayakta tasvir edilmiş giyimli kadın heykelleri *korelerdir*. Kuroslar dik durur vaziyette, bacaklarından biri ileri atılmış, her iki kol aşağı doğru sarkık ya da bir kol dirsekten kırılmış ileri doğru uzatılmış ve cepheden tasvir edilmiştir. Anadolu Koreleri içinde göğüsleri üzerinde kuş tutanlar önemli örneklerdir. Didymaion ve Miletos arasındaki yolun Panormos limanından başlayarak iki kenarına dizilmiş tahtta oturan, elbise ve manto taşıyan *Brankhid* heykelleri Arkaik dönemin bilinen en eski oturan heykelleridir. Oturan erkek heykelleri Branchos'lardan gelen ve Apollon'un rahipleri olarak değerlendirilen Brankidler olarak günümüze kadar tanınmışlardır. Araştırmacılara göre bu heykeller Teichiussa çevresindeki küçük bir soylu ailenin tanrıya ithaf edilmiş kendi heykelleridir. Chiton ve himation ile örtülmüş bu erkekler kübik bir tahtta oturmaktadırlar. Troas bölgesinde ele geçmiş olan ve üzerinde Troia Savaşı'ndan alınmış Priamos'un kızı Polyksene'nin kurban edilişi sahnesinin anlatım bulduğu lahit bugüne kadar Anadolu'da ele geçmiş en erken kabartmalı mermer lahittir.

Geç Geometrik dönemin kuşlu kâselerinden sonra MÖ.7. yüzyılda daha önce tüm pazarı elinde bulunduran Korinth atölyesi karşısında İonia atölyeleri ortaya koydukları *Hayvan Frizi Stili* ile seramik üretiminde yeni bir tarz yakalamışlardır. Hayvan frizi stilli örneklerin yanında açık zemin üzerine bitkisel bezekler ya da tekil hayvan figürleri ile süslenmiş *Fikellura Seramiği* ve geometrik motiflerle birlikte kullanılan kuş motifleriyle bezenen *Kuşlu Kâseler* de Arkaik dönemde görülürler.

Arkaik Dönemde Yunan alfabesinde bir birlik olmadığı harf karakterlerinin bölgelere hatta şehirlere göre farklılıklar taşıdığı görülmektedir. Ancak MÖ. 5. yüzyılın sonlarına doğru İonia alfabesinin kullanımı yaygınlaşmıştır. Buna rağmen bölgesel alfabe kullanımı bir süre daha devam etmiştir. Yazı soldan sağa doğru yazılmakla birlikte ilk satırı soldan sağa ikinci satırı sağdan sola (*boustraphedon*) ya da harfler alt alta sıralanır (*stoikhedon*) biçimde de yazıldığı bilinmektedir. Yunanca dışında Frigce, Lidce, Likçe, Karca konuşulmakta ve yazılmaktaydı.

Doğu ile olan temaslar sonucunda doğa bilimlerinde de önemli gelişmeler olmuş özellikle İonia bölgesi MÖ. 6. Yüzyılın ilk yarısında aydın çevrelerde kıpırdanmaya başlayan düşünce hareketleri sonucunda "İonia Tabiat Filozofları" olarak adlandırılan doğa bilimcilerinin ortaya çıktığı yer olmuştur. Thales, Anaksimandros, Anaksimenos, ve tarihçi Hekataios Miletoslu, Herakleitos Ephesoslu, astronom Anaxagoras ise Lampsakoslu'dur. M.Ö. 8. yüzyılın ortalarında yaşadığı kabul edilen Smyrnlı Homeros'un Troas Savaşı'nı konu alan eseri Iliada ve Odysseia M.Ö. 6. yüzyılda yazılı hale getirilmiştir.

Homeros'un destanlarının halk arasında yayılması üzerine daha önceleri devlete ait gibi algılanan Olympos tanrıları halk tarafından da benimsenmeye başlamış ve tanrıların destan veya lirik edebiyatta tanımlanması ile “*antropomorfizm* - insan biçimi anlayışı” ilerlemiştir. Böylece tanrılar başlı başına varlıklar haline gelmişlerdir.

Foto.1 Altın Heykelcik, Ephesos Artemision
MÖ 570-560 (E.Akurgal, *Griechische und Kunst in der Türkei*,1987, Taf.81)

Foto.2 Arkaik Kuros, Kyzikos, M
MÖ 540
(E.Akurgal, *Griechische und römische römische Kunst in der Türkei*, 1987,Taf.9)

Foto.3 Bronz Yonca Ağızlı Oinochoe,

Lydia MÖ 7-6. yüzyıllar (E.Öztepe, *Anadolu'da Arkaik Dönem, Anadolu Medeniyetlerinden Kültür Yansımaları*, Yavuz Tatış Koleksiyonu I, 2003, 51 no.42)

Kaynak:

Akurgal, E., *Anadolu Uygarlıkları* (1987)

Akurgal, E., *Griechische und römische Kunst in der Türkei* (1987)

Boardman, J., *Greek Sculpture-The Archaic Period* (1991)

Boardman, J., *Greek Art, Londra* (1996)

Işık, F., “Elfenbeinfiguren aus dem Artemision von Ephesos” in: *Der Kosmos der Artemis von Ephesos* (Hrsg.U.Muss) 2001, 85-100

Işık, F. *Die Statuetten vom Tumulus D bei Elmalı, Lykia 5* (2003)

Kreikenborn, D., “Reifarchaische Plastik” in: *Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst I* (Hrsg Peter C. Bol) 2002, 133-169

Müfid Mansel, A., *Ege ve Yunan Tarihi* (1988)

Malay, H., *Epigrafi* (1987)

Rumpf, A. *Yunan ve Roma Sanatı* (çev. J. İnan) 1949

Sevinç, N., “A New Sarcophagus of Polyxena from the Salvage Excavations at Gümüşçay” *Studia Troica VI* (1996) 251-266

Tuchelt, K., *Die archaischen Skulpturen von Didyma, İstanbuler Forschungen 27* (1970)

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç. Dr. Erhan ÖZTEPE	Prof.Dr. Işın YALÇINKAYA	

